

Максим Пилипак
(Уфа, Башкортостан, РФ)

ВЕСІЛЛЯ СХІДНОГО ПОДІЛЛЯ: ОБРЯДОВІ ЧИНИ ТА АТРИБУТИКА (середина ХХ – початок ХХІ століття)

У статті розглянуто весільні атрибути Східного Поділля, ступінь їх збереження й поширення; проаналізовано основні весільні чини.

Ключові слова: Східне Поділля, весільний обряд, атрибутика, весільні чини, трансформація.

In the article the author considers wedding attributes of East Podolia, degree of their preservation and distribution, analyzes the basic wedding ranks.

Keywords: East Podol'e, wedding ceremony, attribute, weddings ranks, transformation.

В статье рассмотрены свадебные атрибуты Восточного Подолья, степень их сохранения и распространения, проанализированы основные свадебные чины.

Ключевые слова: Восточное Подолье, свадебный обряд, атрибутика, свадебные чины, трансформация.

Весільний обряд – це комплекс складних послідовних обрядодій, багатогранне театралізоване дійство із чіткою послідовною схемою виконання. Для свого повноцінного проходження весілля вимагало певних учасників, якими могли бути всі запрошені на весілля гості, серед яких виділяються головні, так звані *весільні чини*, що утворювали дві групи і представляли родину молодого та молодої і які, на думку учених, у минулому становили не що інше, як кровноспоріднені роди кожного з них [18, с. 26].

Весільні чини на Поділлі представлені поширеними в українській обрядовості назвами *молодий, молода, старости, свати, бояри, дружки, світилки, свахи, коровайниці*. Усі вони мали визначені функції для виконання обов'язкових обрядодій, що були пов'язані з об'єднанням двох родів. Їхня роль добре описана в працях В. Борисенко [15], Н. Здоровеги [17]. У нашій розвідці головну увагу звернемо на весільні чини та використання обрядової атрибутики у весіллі Східного Поділля середини ХХ – початку ХХІ ст.

Упродовж усього весільного обряду смислове й рольове навантаження на весільні чини є досить різним. Безперечно, головними на весіллі є *молодий і молода*,

проте, як зазначає В. Борисенко, «основною поведінковою рисою молодих є їхня пасивність [15, с. 33].

Роль *старости* в обраному регіоні, на відміну від інших, зокрема карпатського [17, с. 127], була найбільш значимою в першій, передшлюбній, частині, де він виконував роль представника інтересів роду молодого на сватанні. Досягненням згоди на шлюб визначалися його правові повноваження. На весіллі він виконував роль розпорядника за столом – частував гостей, про що свідчить пісня, яка побутує в більшості населених пунктів досліджуваної території:

Де той дядько Йосип, що горілку носить, –
Під пахвою тисне, нехай вона йому скисне!

Головні ролі, скеровані на санкціонування й забезпечення весільних обрядодій, належали *свахам, старшому бояринові і старшій дружці*. Роль свах у поїздки по молоду, у сварці з дружками має загальноукраїнський характер. У ході розгортання весілля вони стають *коровайницями, завивальницями та покривальницями* молодої. З нашого дослідження видно, що на всій аналізованій території виділяється *старша сваха*, на яку лягає відповідальність при випіканні короваю, що символізує єднання родів та щасливу долю молодих. Локальна обрядодія бігу свах через стіл під час покривання,

пов'язана з темою додання перешкод, а також з метою отримання головування їх представника роду – молодого чи молодої в сім'ї, зафіксована в селі Баланівка Бершадського району Вінницької області: свахи наввипередки біжать до наречених, що сидять за столом, і намагаються першими стати над своїм молодим чи молодою. Уважали, що від їх першості залежить, хто з них буде головувати в родині [2, арк. 22]. Подібна обрядодія побутує і в селищі Брацлав Немирівського району Вінницької області [19, с. 124]. Очевидно, цей обряд пов'язаний з ритуально-визначеним сакральним місцем житлового простору – столом, що наповнює архаїчною семантикою означену обрядодію.

Одна з головних ролей весільного обряду належала *старшому бояринові*. З нашої розвідки видно, що на позначення весільного свідка молодого послуговуються саме таким терміном у більшій частині населених пунктів окресленої території, а саме: у Вінницькому, Бершадському, Тростянецькому, Гайсинському, Калинівському, Хмельницькому, Козятинському, Літинському, Могилів-Подільському, Оратівському, Погребищенському, Тульчинському, Іллінецькому, Тиврівському, Шаргородському, Ямпільському районах Вінницької області та в Дунаєвецькому, Старокостянтинівському районах Хмельницької області. Назва *старший дружба* побутує в селах Вінницького, Барського, Жмеринського, Калинівського, Крижопільського, Літинського, Липовецького, Могилів-Подільського, Немирівського, Муровано-Куриловецького, Томашпільського, Іллінецького, Чернівецького, Шаргородського, Чечельницького, Ямпільського районах Вінницької області та в Летичівському, Теофіпольському районах на Хмельниччині. Побутування назви *старший «буярин»* спорадично зафіксовано в кількох населених пунктах Теплицького району на південному сході Вінниччини. Поширення назви *старший сват* трапляється в Красилівському районі Хмельницької області. Локальною особливістю села Болгани, що в Піщанському районі Вінницької області, є позначення весільних свідків молодих терміном *ворники*, що, очевидно, є запозиченням із сусідніх молдавських сіл [6, арк. 22].

На весільного свідка молодого покладалося багато обов'язків: супровід на сва-

танні та при запрошенні на весілля, що побутує в більшості населених пунктів досліджуваної території. Слід зазначити, що в окремих селах в обов'язки старшого боярина входило шукати матеріал для виготовлення гільця, нести гільце, очолюючи хід роду молодого до молодої [8, арк. 4]. Крім того, старший боярин разом з молодим торгувався за молоду з її братом, в окремих населених пунктах роздавав коровай [1, арк. 48]. Його роль у виготовленні (витті) гільця виділяється в пісні роду молодої на обіді в молодого перед виходом з-за столу, зафіксованій нами в с. Брідок Теплицького району Вінницької області:

Годі вже випивати, час нас випроважати.

Дайте нам рушник довгий,

дайте нам калач білий.

Дайте нам вільянина – старшого буярина...

[8, арк. 9].

Не менш важливою у весільному обряді досліджуваної території є роль *старшої дружки*. Вона, так само, як і старший боярин, запрошувала з молодою гостей на весілля, допомагала їй одягатися до шлюбу, брала участь у торзі за неї. Слід зазначити, що участь молоді у весіллі, зокрема дружок, закінчувалася перед випроводженням молодої в дім молодого. Так, у селі Митинці Красилівського району Хмельницької області, перед тим як іти до молодого, молода прощається з дружками, виводить їх за ворота, а вони вертаються, їх віником «замітають» – вигонять за ворота, а вже третій раз віником замели – і дружки пішли:

Ой, у полі та й розмай-гречка, 2 р.

Вже й Маруся не товаришка –

Товариство пропила, 2 р.

Бо Альоша полюбила! [9, арк. 10].

Респонденти підкреслювали, що на другий день весілля дружки не приходили: *Дружки не приходять вже з нею, зара вже можна ходити, хто куди хоче, а тоді – Боже збав! Молода пішла – дружка вже не має права йти на весілля і на другий день не має права йти на весілля! Не йшли – це встидно!* [10, арк. 12].

Важливе місце відводилося *братові* молодої – її охоронцеві, якому давався викуп за сестру, її косу, а також за місце біля неї на посаді. Йому належала провідна роль і під час розплітання коси.

Не менш знакове місце у весільному обряді займають *батьки молодих*, рольове навантаження на яких помітне впродовж усього весільного дійства: батьки благословляють сина перед виходом до нареченої, благословляють обох молодих перед виходом до шлюбу, зустрічають їх. Наша розвідка показала, що в більшості населених пунктів досліджуваної території другий день весілля був пов'язаний з обрядами пошанування («Зажинки», «Обжинки», «Дякування», «Покалачини») батьків обох молодих, а відповідно помітно зростало смислове та рольове навантаження на них.

У придністровських районах Поділля, зокрема в Ямпільському районі на Вінниччині, під впливом молдавської культури одним з головних весільних чинів виступають *нанашки* – вінчальні батьки молодих. Дослідники українсько-молдавського порубіжжя Н. К. Гаврилюк, С. С. Курогло, Л. Д. Лоскутова зазначають, що «нанашки» за традицією належали до різних сімей. Проте останнім часом під молдавським впливом стали підбирати сімейні пари з родини молодого [16, с. 323].

Весільний обряд – складна система послідовних обрядодій, що вимагає використання значної кількості весільної атрибутики, з-поміж яких можемо виділити такі, як *хліб, рушники, хустки, головні убори, кожух, подушка*. Традиційний весільний ритуал значною мірою зберігає давню атрибутику та весільно-шлюбну символіку, що були пов'язані з архаїчним світоглядом. Багатокомпонентним за змістом упродовж ХХ ст. лишився ритуальний хліб – на сватанні, запросинах, при зустрічі і проводжанні молодих [8, арк. 4]. Чітка послідовність виконання обрядодії обміну весільними атрибутами – *хлібом, рушниками* та *гільцем* – під час випроводження молодої в невістки зафіксована в селах Красилівського району Хмельницької області: «Молоді виходять з хати, мама молодої благословляє і дає їй хліб, а хліб молодого залишається вдома (у молодої), і так само з рушниками – свої рушники молодий залишає молодій, а свої вона бере під пахву. Так само молодий залишає своє гільце в молодої, а бере її гільце – міняються» [9, арк. 9].

Найвиразнішою є функція полотна, зокрема рушників та хусток у момент дару-

вання та ізолювання людини або предмета. Елементи обох значень наявні майже в кожній частині обряду. Мати тричі обводить кругом столу за хустку молодих перед обідом; батьки благословляють молодого (молоду) в дорогу і виводять за (хустку) рушник з хати. В. Балушок убачає в таких діях ознаки ініціативної лімінальності нареченої – її причетності до потойбічного світу, а саме використання хустки при проводжанні молодих до шлюбу пояснюється заборонаю їх торкатися одне до одного [14, с. 33]. У нашій роботі вперше наведено опис кольору хустки, яку подавала молода на сватанні. Кольорова гама хустки на території Східного Поділля була різноманітною, проте найпоширенішою була *біла*, що побутувала у Вінницькому, Гайсинському, Козятинському, Липовецькому, Могилів-Подільському, Немирівському, Іллінецькому, Шаргородському районах Вінницької області. *Червону* хустку молода подавала в Оратівському, Погребищенському, Чечельницькому, Ямпільському районах цієї ж області. Подавання *квітчастої* хустки зафіксовано в деяких селах Вінницького, Крижопільського, Літинського, Іллінецького районів Вінницької області, а також у Красилівському та Теофіпольському районах Хмельницької області. Побутування *червоної квітчастої* хустки поширене в населених пунктах Вінницького, Калинівського, Крижопільського, Козятинського, Іллінецького районів на Вінниччині. Менш поширеними були *вишиті* хустки, що побутували на сході Вінницької області, зокрема в Гайсинському та Іллінецькому районах, а також у Дунаєвському районі на півдні Хмельниччини.

Головні убори. Поширеним явищем у весільному обряді Східного Поділля є використання головних уборів. Для переважної більшості сіл досліджуваної території характерний обряд покривання й нарядження свахи від молодої у *вінок* і *серпанок* та одягання свахою від молодого *чоловічого головного убору*. Так, у селі Баланівка Бершадського району Вінницької області, коли покривають, свахи обмінюються шапкою молодого і віночком молодої [2, арк. 22]; *Міняються головними уборами* [3, арк. 25]; *свахи н'ють горілку, міняються головними уборами* [5, арк. 10]; *Одна сваха одягає вінок, друга – капелюх* [7, арк. 8].

Польовий матеріал засвідчив використання у весільному обряді кожуха як одного з головних весільних атрибутів, зокрема, збережено його використання при посаді молодих на заручинах, розплітання коси молодої, спорадично – зустрічі невістки свекрухою. Зустріч молодих батьками у вивернутому кожусі – демонстрація протиставлення «свого» й «чужого», «людського» й «звіриного», перетворення старого в нове [13, с. 219]. Кожух догори вовною – символ добробуту, багатства майбутнього подружжя. Респонденти згадали, що ця обрядодія побутувала приблизно до початку 50-х років ХХ ст., зокрема в селах Вінницького, Бершадського, Теплицького районів Вінницької області: *Молодих зустрічали свекор з свекрухою у вивернутому кожусі* [4, арк. 24]; *Свекруха, зустрічаючи невістку, одягає кожух, а свахи розкладають перед молодою околіт. Свекруха ховає невістку в кожух і веде до хати* [11, арк. 8].

Дослідження показало, що в другій половині ХХ ст. *кожух* змінюється на *подушку*, і обрядодія розплітання та покривання молодої відбувається на подушці.

Традиційне весілля зберігало систему просторового послідовного розгортання дійства через проходження ряду етапів, пов'язаних з ритуально визначеними сакральними місцями житлового простору, що мають міфообрядовий контекст у всіх частинах весільного ритуалу – передшлюбній, шлюбній та післяшлюбній. Знакові системи в обрядах мають поліфонічний контекст. На перший план у весільному ритуалі виходять символічні показники.

Локальний варіант обрядодії, пов'язаної з *піччю*, записано в селі Брідок Теплицького району Вінницької області. Так, свекруха вводить невістку в хату, а коло печі стоять старші жінки із закладеними за спину руками. Молода входить і питає:

«Добрий вечір, мамо, чи є в печі яма, щоб сховались тато й мама!?» Очевидно, невістка хотіла показати, що вона в цьому домі буде головною.

Однак після цих слів свекруха вводила молодих у хату за рушник, даючи один кінець рушника молодому, другий – молодій, при цьому мати (свекруха) накривала молоду полою – символ того, що свекруха буде господинею, а не невістка [8, арк. 11].

Л. Ф. Артюх, досліджуючи села на українсько-молдавському пограниччі, зазначає, що вислів про яму в печі пов'язаний зі світом мертвих: «Коли молоду вперше вводили до хати молодого і в його родину в статусі молодої господині, стежили, щоб заслінка печі була щільно закритою. Інакше молода, проходячи біля печі, могла промовити: «Є в печі яма, сховаються до року тато й мама». Це загрожувало свекрам швидкою смертю, після чого молода ставала б повноправною господинею в новій хаті» [12, с. 20].

Крім того, обрядодія, пов'язана з *піччю*, пов'язується дослідниками з культом домашнього вогнища [17, с. 68], родючістю [14, с. 3].

Усі ці обряди, очевидно, виділяють молодих як лімінальних (перехідних) осіб. Хустка (дарунок свекрухи), якою покривають молоду, давно замінила намітку на початку ХХ ст., зберігши символіку приєднання роду молодої до роду молодого.

Отже, можна зробити висновок, що й донині збережено головні весільні чини, зокрема *старости, свати, бояри, дружки, світилки, свахи, коровайниці*. Проте помітно зменшилося рольове навантаження на них. У порубіжних південних районах Вінниччини, крім інших весільних чинів, традиційними є вінчальні батьки – *нанашки*. До сьогодні зафіксовано також використання у весільному обряді Східного Поділля головних весільних атрибутів: *хліба, рушників, хусток, головних уборів, кожуха, подушки*.

Література

1. Архівні фонди Вінницького державного педагогічного університету ім. М. М. Коцюбинського (далі – АФ ВДПУ). Приватний архів В. А. Косаківського. – Ф. 1, оп. 1, спр. 24 «Пилипчук С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Карішків Барського р-ну Вінницької обл.» (рукопис), арк. 18–52.
2. АФ ВДПУ. – Ф. 1, оп. 2, спр. 24 «Дрошенко І. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Баланивка Бершадського р-ну Вінницької обл.» (рукопис), 26 арк.
3. АФ ВДПУ. – Ф. 1, оп. 2, спр. 27 «Клибанська А. Весільні звичаї та обряди с. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл.» (рукопис), 29 арк.

4. АФ ВДПУ. – Ф. 1, оп. 3, спр. 80 «Рудницька Н. В. Українські народні звичаї та обряди с. Бохоники, Вінницький р-н, Вінницька обл. Весільні звичаї та обряди» (рукопис), арк. 12–21.

5. АФ ВДПУ. – Ф. 1, оп. 11, спр. 13 «Зайцева О. В. Весільні звичаї та обряди с. Бірків Літинського р-ну Вінницької обл.» (рукопис), 11 арк.

6. АФ ВДПУ. – Ф. 1, оп. 16, спр. 1 «Куляс О., Куляс С. Українські народні звичаї і обряди. Весільні звичаї та обряди с. Болгани Піщанського р-ну Вінницької обл.» (рукопис), 26 арк.

7. АФ ВДПУ. – Спр. М. Пилипака-4 «Матеріали, записані в с. Семенівка Шаргородського р-ну Вінницької обл. 11 листопада 2006 р.» (комп'ютерний набір). – 12 арк.

8. АФ ВДПУ. – Спр. М. Пилипака-15 «Матеріали, записані в с. Брідок Теплицького р-ну Вінницької обл. у 2003, 2006 роках» (комп'ютерний набір), 15 арк.

9. АФ ВДПУ. – Спр. М. Пилипака-17 «Матеріали, записані в с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 26 липня 2007 року» (комп'ютерний набір), 11 арк.

10. АФ ВДПУ – Спр. М. Пилипака-25 «Матеріали, записані в с. Митинці Красилівського р-ну Хмельницької обл. 28 липня 2007 року» (комп'ютерний набір), 14 арк.

11. АФ ВДПУ. – Спр. М. Пилипака-30 «Матеріали, записані в с. Маньківка Бершадського р-ну Вінницької обл. 18 квітня 2008 року» (комп'ютерний набір), 8 арк.

12. *Артюх Л. Ф.* Уявлення і заборони, пов'язані з вогнем: очищення, випробування

(ініціація) / *Л. Ф. Артюх* // Матеріали до української етнології : (до 140-річчя Василя Кравченка) : зб. наук. праць. – 2003. – Вип. 3 (6). – С. 17–23.

13. *Байбурин А. К.* Ритуал в традиційній культурі: структурно-семантичний аналіз восточнославянських обрядів / *А. К. Байбурин.* – С.Пб. : Наука, 1993. – 238 с.

14. *Балушок В. Г.* Елементи давньослов'янських ініціацій в українському весіллі / *В. Г. Балушок* // Народна творчість та етнографія. – 1994. – № 1. – С. 31–36.

15. *Борисенко В. К.* Весільні звичаї та обряди на Україні : (історико-етнографічне дослідження) / *Борисенко В. К.* ; АН УРСР ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1988. – 192 с.

16. *Гаврилюк Н. К.* Общее и особенное в семейной обрядности украинцев и молдаван / *Н. К. Гаврилюк, С. С. Курогло, Л. Д. Лоскутова* // Украинско-молдавские этнокультурные взаимосвязи в период социализма. – К., 1987. – 380 с.

17. *Здоровега Н. І.* Нариси весільної обрядовості на Україні / *Н. І. Здоровега* ; АН УРСР ; ІМФЕ ім. М. Т. Рильського. – К. : Наук. думка, 1974. – 158 с.

18. *Охримович В.* Значение малорусских свадебных обрядов и песен / *В. Охримович* // Этнографическое обозрение. – 1891. – № 3. – С. 26–30.

19. *Шахова Ю.* Весілля у Брацлаві на Вінниччині / *Ю. Шахова* // Народна культура Поділля в контексті національного виховання : зб. наук. праць. – Вінниця, 2004. – С. 120–126.